

в польському таборі чим йти з ним у невідоме по лінії української, ані відречення від нього всіх найближчих, включно з родиною, з тої ж самої причини, не могли завдати йому того удару, що його він зазнав від членства ним створеної організації, а зокрема П. Скорепадського, який В. К. Липинському особливо багато був зобов'язаний.

Підкошеного здоров'я, роздору в гетьманському русі не міг направити навіть той факт, що горстка його приятелів осталась йому вірною до кінця і створила по розв'язанні УСХД, Брацтво Українських Клясократів-Монархістів, Гетьманців. Липинський залишений і зневажений тими, що колись його прославляли вмирає дня 14 червня 1931 року, не осягнувши того для чого доложив стільки літ жертвенної праці.

СПОМИНИ:

Любомир Винар

Кінцеві роки життя сл. п. Остапа Грицаї і Зарево

(1949-1954)

“Так Товариші! Чорна праця цінна коли вона відповідає потребам дня і коли вона плід совісного і розумного труду. Основніше зрештою я говорю про те в моїм “Слові до молоді”, якому я завдячую мій черговий, дуже мені цінний зв'язок з молоддю на еміграції, а саме з тими її рядами, що гуртуються під прапором “ЗАРЕВА”. І що тут я здобув тіснішого як ідеологічного, так і особистого зв'язку з молодими працівниками нашої справи на еміграції, і що можу ділитись з ними моїми думками про все, що вважаю цінним і необхідним для молоді нашого часу, це я вважаю одним з найбільш дорогоцінного, що довголітня ідейна праця письменника може йому, вже в осінь його життя дати”.

(Д-р Остап Грицаї: Коштовна сторінка)

Від Автора. Вчасним ранком 7-го травня 1954-го року в мюнхенській лікарні закрив очі сл. п. Д-р Остап Грицаї. Життя і творчість Покійного тісно пов'язана з українським культурним ренесансом 20-тих і 30-тих рр., як і взагалі з творчими виявами української духовності протягом останніх п'ятдесяти років.

В останніх роках свого життя сл. п. Остап Грицаї тісно співпрацював зі ЗАРЕВОМ. Ця співпраця далеко виходила поза рядки чемностевих формальностей. Саме тим світлим моментам нашої співпраці бажаю присвятити мій скромний спогад, що може бодай в малій мірі причиниться до повнішого наświetлення останніх років життя і творчості Покійного.

Перша зустріч, інтерв'ю і 70-тилітний Ювілей.

Серед мальовничої природи баварських Альп, у Берхтесгадені, приміщено табор українських скитальців “Орлик”. Саме в тому таборі протягом повних п'яти років довелося проживати сл. п. Остапові Грицаїві. З інформацій і оповідань старших, ми молоді знали, що О. Грицаї є одним з передових сучасних літературознавців, як також про те,

що його критичні літературні замітки були виїнятково строгі і справедливі. Тому з великою пошаною дивились ми на Д-ра Грицяя, який майже щоденно пішком відвідував недалеке містечко Берхтесгаден, зокрема німецькі книгарні і бібліотеки. Важко було дивитись як він літною порою, підчас невиносимої спеки, відбував свої щоденні виправи, не зважаючи на свій вік і фізичне виснаження.

З початком 1949-го року я вперше відвідав Д-ра Грицяя з наміром випозичити декілька німецьких перекладів Байрона. Я знав, що Остап Грицяй має найкраще випосажену бібліотеку, яка в тому часі начислювала понад дві тисячі назв. Ще сьогоднію пригадую з яким “трепетом душі” я заходив до кімнати письменника. Думав, що віднесеться він до мене молодого строго і більш офіційно. Сталося навпаки. При вході до кімнати мені перш за все впали в очі широкі полиці завалені книжками, що лежали також і на ліжку. Доктор щось писав, так що і не почув мого кількакратного несміливого стукання, ані приходу до кімнати. Мене застановила ідеальна тиша яка царила в кімнаті і вносила якусь урочисту атмосферу в ціле приміщення. За декілька хвилин Остап Грицяй підняв з-над рукопису свої очі і уважно пробіг ними по моїй постаті. Після привіту сказав, що радіє із зустрічі з молодими людьми, які завжди знаходять до нього дорогу. Рівночасно зробив натяк, що молодь в теперішніх часах так мало цікавиться рідною культурою. У дальшій розмові Д-р Грицяй зупинився над творчістю Байрона, окремо обговорюючи мотиви, які спонукали англійця взяти за сюжетне тло до своєї поеми романтичні перекази про життя гетьмана Мазепи. Безпосередність вислову, енциклопедичне знання — оце те, що я запам’ятав з першої нашої зустрічі. Ще тоді я не думав, що за короткий час мені припаде щастя затіснити з Д-ром Грицяєм вузли сердечної дружби.

В тому самому році постала ідеологічна централія академічної молоді “ЗАРЕВО”. Мені в той час довелося запросити до співпраці Д-ра Грицяя. Метою ЗАРЕВА було нав’язати співпрацю з визначними українськими науковцями і за їхньою допомогою посилити працю у студійних комісіях ЗАРЕВА. Пригадую, що коли я приніс до Д-ра Грицяя перше число “Бюлетеню ЗАРЕВА”, він докладно вислухав інформацій про генезу нашого товариства і обіцяв свою співпрацю. Також обіцяв дати свої завваги до змісту нашого журналу.

З початком травня 1950-го року Остап Грицяй поділився з відпоручником Літературної Комісії своїми думками про стан сучасної української літератури. У висліді на сторінках “Українського Слова” появилася інтерв’ю “Д-р Остап Грицяй про літературу”.¹⁾ В ньому пише Д-р Остап Грицяй про ЗАРЕВО: “Щодо погляду мого на ЗАРЕВО, а зокрема на діяльність Літературної Комісії, то я мушу тільки радіти з такого справді творчого і дуже симпатичного почину української молоді. Я думаю, що факт створення такої установи і її співпраця з старшим громадянством повинна рішуче зазначитись додатньою у відношенні старшого громадянства до молоді і вплинути так само на працю старшого громадянства.” Це не було лише чемностеве ствер-

1) “Українське Слово”, Париж ч. 446 за 28 травня 1950 р.

дження, бо від початку аж до самого кінця нашої співпраці Доктор цілою душею старався допомогти нам у практичній роботі. І так наприклад, коли в липні 1950-го року відбулась у Берхтесгадені конференція наймолодших членів ЗАРЕВА, присвячена ідеологічній проблематиці, Д-р Остап Грицай брав у ній активну участь. Він у протывагу до багатьох дискутантів з рядів старшого громадянства стверджував правильність міркувань молодих, які різко розходились з ідеологією т. зв. Донцівського волюнтаризму. Другого грудня ц. р. мешканці вшанували 70-ліття народин і 40-ліття творчости Покійного скромним вечором зустрічю з Ювеліятом. В малій залі таборового касина зібралось біля сто людей. При тій нагоді хочу звернути увагу на один цікавий епізод. До численних привітів багатьох організацій Ювеліятові долучилось і ЗАРЕВО. З рамені ЗАРЕВА і студентської молоді я коротким словом сердечно привітав Покійного, з побажанням на будуче ще більш затіснити нашу співпрацю. Тоді мабуть у відповідь на мій привіт один “молодик” почав вітати Д-ра Остапа Грицая від “усієї” української молоді, “єдиного” авангарду “Воюючої України” і т. д. Виступ цей був клясичним прикладом вибуялого таборового фразерства та очевидно у жодному відношенні не “заімпував” Покійному. Д-р Грицай, дякуючи за численні привіти, особливу увагу звернув на завдання академічної молоді. А мойому післябесідникові дослівно відповів: “Українське духове відродження це складне питання, якого не розв’язати “готовою формулкою” виключного післанництва такої або інакшої політичної групи. Дух українського творчого відродження вітає у ЗАРЕВІ — і тому я був би дуже радий, щоб молодь репрезентована Вами знайшла спільну мову з ЗАРЕВОМ”...

Для вшанування 70-тилітнього Ювілею на сторінках Смолоскипу²⁾ присвячено багато місця характеристиці праці Покійного. В цьому самому числі містився цінний спогад Д-ра Грицая про його співпрацю з молоддю. В червні 1951-го року в таборі Орлик відбулися два авторські вечори з рамені Літературної Комісії ЗАРЕВА (П. Карпенка-Криниці і В. Шульги) на яких вступне слово мав Остап Грицай. З кожним днем наша співпраця з Доктором Грицаєм помітно скріплювалась.

Слово до Молоді.

Ця праця Остапа Грицая, присвячена молодому поколінню, має свою коротку історію. Свого часу я звернувся до Д-ра Грицая з проханням написати дещо до Бюлетеню. Перш за все я мав на увазі його працю “Дух Москви і душа України в їх відгуках в літературі”. Її прочитав Остап Грицай в таборі протягом чотирьох рефератів у вересні 1949 р. Ціла праця (ще досі не друкована) джерельно розкривала ідеологічну сторінку провідної московської літератури, протиставляючи їй українську духову творчість. Остап Грицай сказав, що дуже радо погодиться на друкування праці в Бюлетені, тільки мусить перевести

²⁾ “Українське Слово” сторінка молоді “Смолоскип” ч. 472. Там же поміщена стаття: Д-р О. Грицай — “Коштовна сторінка — тобто сторінка у книзі спогадів з мого життя, як українського громадянина і письменника, а саме спогад про мою співпрацю з молоддю”.

ще одну редакцію рукопису. Натомість, заявив, у міжчасі бажає дати “щось принципового” для української молоді. І так зродилась ідея “Слова до Молоді”.

“Слово до Молоді” — це перш за все світоглядно-філософський трактат, в якому автор виложив свої міркування відносно ідейних напрямів і росту молодого покоління. На вступі “Слова” Остап Грицай своєрідно інтерпретував національний солідаризм³⁾). Своє розуміння національного солідаризму він ілюстрував глибинною аналізою історичних процесів України⁴⁾). Він писав: “Власне Вам, які Ви Вашими молодими руками, та міцні молодією вірою беретесь ще раз і за Вашим найкращим розумінням здійснювати ідею національного солідаризму, власне Вам кажу, треба все наново повертатися думкою у століття історії України. І вчитись тут, скільки то разів вже наші діди і прадіди намагались видвигати оту ідею солідаризму, ідею об’єднання громади в ім’я того, що старий римлянин, як майстер державотворчого хисту називав “салюс реї публіце”. І як то часто і все наново, щоб не сказати з упрямністю демонів, оті наші змагання до національного солідаризму розбивались об трерді лоби половецьких союзників, татарських людей, а далі рабських прислужників Москви і Варшави. Все один і той самий варіант Любецького Зізду”⁵⁾).

В дальшому автор аналізував причини наших перманентних невдач, висуваючи твердження, що “історія повторюється”. Повторюються “Окаяні Святополки й мордовані братами Васильки — прискорбні смутком Данили”... Слід ствердити, що в численних розмовах Остап Грицай дуже уболівав над нашим внутрішнім хаосом, який у недавно-минулому вилонив з себе нових “окаяних”. Окрему увагу звернув Остап Грицай на літературу і її рівень, як і також на перекладну творчість і знання чужих мов. Автор стверджує, що “тільки монументальні твори є в спроможності творити епохи великого відродження та розбуджувати для нього зацікавлення на форумах чужого світу”⁶⁾). Синтезуючи свої міркування щодо ідеологічних зарисів нашої доби автор пише: “Яка ж вона і в чому загальна синтеза наших міркувань? На це я відповідаю коротко: скріплення духовости нашої людини. З тим, щоб рівень всього нашого національного життя визволити раз на завжди з пут обмежености з душливої вузької і вщерть неживотворної буденщини.”⁶⁾

Таборова бувальщина і творчість Остапа Грицая.

Майбутній історик української еміграції зустрінеться з фактом існування таборів ІРО, які дуже часто набирали характеру традиційного “рідного” загумінку. Це в першу чергу перманентна боротьба “за владу”, бо як тоді називали за “таборове корито”. Ця “боротьба” абсор-

3) “Національний солідаризм дійсно який благородний і благотворний ідеал, якщо тільки здійснювання його буде переведене з усією увагою до всіх його позитивних можливостей, шляхом об’єднання молодого громадянства під прапором усеповної і всежертвенної служби Батьківщині”. (Слово до Молоді, стор. 3)

4) На марґінесі зазначимо, що Остап Грицай був одним з кращих знавців світової і української історії. В досліджуванні історичних явищ він послуговувався соціологічно-порівняльною методою.

5) там же, стор. 4.

6) там же стор. 19

бувала головні сили численних “політичних партій”, які свої “визвольні програми” здійснювали саме в цій боротьбі. На поверхню громадського життя впливали “сірі еміненції”, які за штудерною заслоною барабанної “патріотичної” пустомельщини... виконували свою приватну економічну програму. Звичайно і “Орлик” не був винятком. Побіч культурного життя (школи, Літературно-Мистецький Клуб, театр, студеська громада) своїм кроком ішла “вища” позакулісова “політика” неграмотних “провідників”. Часами цілі таборів ради були “під контролею” тих невідповідальних “політиків”, що залюбки зразу заводили свої “порядки”.

Серед таких таборових гараздів прийшлося проживати сімдесятилітньому Д-ві Грицаєві. З “власть імущих” ніхто ним спеціально не цікавився. Допомогали йому декілька інтелігентних родин та вузький круг приятелів. Заходили до нього з молодих О. Шевченко і В. Дмитріюк і часто ми спільно старались допомогти бодай найконечнішим. Скільки разів, пригадую, в кімнаті Остапа Грицяя господарив мороз, не було чим запалити в примітивній залізній пічці, що була рівночасно і його кухнею... Цеж саме відносилось до розподілів одягових приділів, грошових допомог, тощо. У всіх тих справах Остап Грицяй був безрадним. Не любив до нікого ходити, просити. Пригадую один раз сказав мені, що таборова управа відмовила йому грошової допомоги, мовляв “ві гроші витрачаєте на купівлю книжок. Тому не одержете допомоги.” Ця маркантна подія хай і буде ілюстрацією таборових відносин.

Проте всі ті невідрадні обставини не вплинули на послаблення творчості письменника. За час свого побуту в Берхтесгадені Остап Грицяй написав цілу низку літературно-критичних розвідок. Тут в першу чергу слід відмітити його праці, що появились в “Орлику”, місячнику культури і суспільного життя. На окрему оцінку і вирізнення заслуговує його студія п. н. “Банкрот Літератури”, що яскраво характеризувала творчість деяких сучасних письменників, творців т. зв. великої літератури. При тій нагоді слід підчеркнути оригінальність підходу автора до літературних проблем. Остап Грицяй не замикав української літератури у рідному гетті, лиш виводив її на широку арену світової літератури. І щойно з цього полотнища літературних здобуктів Європи, примінюючи психологічно-порівняльну методу, автор оцінював всі успіхи і невдачі українського мистецького слова. Побіч Миколи Зерова Остап Грицяй є найвидатнішим знавцем світової і української літератури. Кожна концепція Остапа Грицяя була совісно опрацьована. Про це він своєчасно згадував в одному листі: “Знаєте, я енциклопедист, я не можу працювати без щонайширшої джерельної бази, нехай воно йде тільки про кілька сторінок мого тексту. Задля того джерельна підготовка для мене найважливіша річ, вона забирає мені львину часть призначеного для праці часу, хоч дуже часто є воно так, що після покінчення праці іноді добра половина призбираного матеріялу — лишається невикористана, бо його заботою та продовж тієї підготовки мені все ще здається, що ще всього замало, що тема ще завжди не поглиблена, не освітлена, не зясована гаразд, а з цим овиди наміченої праці ширшають водно, і в мене іноді почування тієї люди-

ни в горячці, що чим більше не води, тим більша у нього спрага жадливіша і негасима...”⁷⁾)

Побіч наукових праць, Др. Грицай рівночасно писав поетичні і прозові твори, які здебільша залишилися у рукописах.⁸⁾ Спеціальну увагу присвятив Остап Грицай історії всесвітньої літератури, до якої від довшого часу збирав матеріяли і робив численні виписки. Нажаль щоденні обов'язки самообслуги, громадська праця відрізали його від цієї важливої роботи. І хоча він не закінчив своєї праці, велике значення мають його підготовчі записки.

У цьому часі мені приходилося майже щодня перебувати у товаристві Д-ра Грицая. Часами довгими вечорами він оповідав мені поодинокі епізоди зі свого життя, зокрема віденського періоду. Сподіваються, що ті розмови зможу передати іншим разом, при іншій нагоді. В Берхтесгадені Остап Грицай мав зв'язки з німецькими аристократичними кругами. Також провадив оживлену кореспонденцію з німецькими науковцями і студентами. Одного разу вислав він у подарунку німецьким студентам у Гамбурзі декілька власних перекладів з творчості Лесі Українки і Олени Теліги. За декілька днів прийшла відповідь з великою подякою. У цьому часі у “Юности” ч. 3. за 1951 р. помістив Остап Грицай свою критичну студію “Шляхом Генія України”. Це була перша частина праці, що являлася вступом до ширше запланованої студії. Про це писав Д-р Грицай: “Поза тим працюю над студією “Шляхом Генія України,” але не знаю чи вдасться мені її скінчити у 2-гій частині. Я хочу дати тут принципіальну річ у ділянці **філософії мистецької творчості** у приложенню до літератури нашої доби і тому праця над тим в'одно поширюється”⁹⁾).

Ціла творчість Остапа Грицая була пройнята глибокою християнською релігійністю, яка ішла в парі з великою любов'ю до батьківщини. Це і був цей правдивий український націоналізм, якого речником і горячим ісповідником був Покійний.

ДИСКУСІЯ:

Ростислав Єндик

Донцов і Хвильовий

Теперішню пристрасну дискусію довкола Хвильового не можна інакше назвати ніж кастрацією української духовності. Вона бо вириває руками противників з нашої живої традиції такі вартості, що органічно виростали з душі народу серед найважчих умов індивідуального і збірного буття, серед яких кожне звеличання навіть національної дрібнички ставало найбільшим державним злочином. І це робиться

7) Мюнхен-Функ, 25. XI. 1951

8) Бібліографію творчості Остапа Грицая опрацьовує автор.

9) Прін, 20. XI. 1952

СПОМИНИ:

Любомир Винар

КІНЦЕВІ РОКИ ЖИТТЯ СЛ. П. ОСТАПА ГРИЦАЯ І ЗАРЕВО¹⁾

(1940 - 54)

II.

В середині травня 1954-го року табір "Орлик" перевезли до Фельдафіngu над Штернберзьким озером. Нам призначили на мешкання німецькі будинки, що їх перед нашим приїздом займали жиди. Назагал околиця була гарна, хоч докторові це дуже допсував клімат через надмірну вологість. На новому місці Остап Грицай одержав окрему кімнату в адміністраційному бльоці. Цілих три дні я допомагав розпаковувати бібліотеку, що в тому часі нараховувала понад три тисячі назв^{2а)}. Саме під час порядкування книжок, доктор мені заявив, що всі свої книжки в майбутньому бажає передати Заревові, з тим, щоб наша бібліотека носила його назву. Своїх найближчих друзів він вбачав у середовищі Зарева.

Внутрішні таборові порядки не давали письменникові свobodно розгорнути праці. Про це своєчасно він писав: "Інша річ справа моєї хати, тут де польські ділясти роблять такий неспокій радієвим голосінням і криками, співом, та знаєдто голосно вже розмовою, що я, на жаль з цієї гарної, симпатичної хати, від якогось часу мушу втікати і випрошувати собі азилі праці: досі в пана ген. Палієва на терасі, і в о. Антохія²⁾ в віллі Андреа³⁾. Обставини серед яких доводилося працювати Покійному під час його побуту в Фельдафіngu були дійсно складні, коли брати на увагу, що він під час праці любив ідеальну тишу. Недаром ще в 1908 р. О. Турянський писав на сторінках "Діла", що Грицай майстерно зумів відтворити у своїх поезіях малюнки тиші...".

У Фельдафіngu мені довелося прожити разом з д-ром Грицаєм лише один місяць. За цей час ми майже щодня зустрічалися і провадили численні розмови. Часами Покійний читав свої твори, які вислав до журналів. Переважно це були різдвяні і великодні легенди та критичні розвідки. В своїх розмовах залюбки згадував Відень і свою співпрацю з "Січчю". Доктор був незрівняним оповідачем і тому час проходив швидко й цікаво.

За час свого побуту в Фельдафіngu О. Грицай інтенсивно працював над своїм обширним оповіданням "Блакитна Мадонна". Першу частину цього твору він дав мені ще прочитати в таборі, а цілість вислав уже до Бремену, де я чекав на корабель до ЗДА. Про це він писав: "Інша річ, що це тільки перша редакція. Я виправив скрипт починаючи від сторінки 45, тобто там, де Ви перестали читати. Прошу ж Вас якщо рукопис дійде до Вас до Бремену, ласкаво прочитати і подати мені Вані завваги: Прошу висловитись з усією свободою: "Je schaefer und strenger — desto besser⁴⁾."

"Блакитна Мадонна" з усіх недрукованих творів письменника, мені найкраще подобалась. Оповідання мало глибинне психологічне підложжя і подекуди відчувалось, що автор писав на основі власних переживань⁵⁾. Це була своєрідна студія жіночої душі, в якій звернено увагу на динамічні і серафічні моменти в жіночій іпсихії. Після прочитання я відіслав рукопис до Фельдафіngu.

1) Продовження спогадів. Див. "Розбудова Держави" ч. 13, стор. 17-22

2а) Треба відзначити, що ввесь час Покійний дуже піклувався його шкільними товаришами д-р Гнат Мартинець, який також помагав порядкувати бібліотеку й книжки.

2) Отець Антохій український маляр. Був парохом української православної церкви в Берхтеггадені, а згодом у Фельдафіngu.

3) Фельдафінг 19 VII 51.

4) Там же.

5) Мабуть через недогляд, Лука Лущів, у свої статті "Остап Грицай" замінив "Блакитну Мадонну" до легенд з релігійним змістом "Свобода" ч. 113 за червень 54.

В цьому самому часі доктор був живо заінтересований творчістю деяких англійських поетів. В одному зі своїх листів писав: "Щиро дякую за шість надісланих примірників із серії "The King Treasuries of Literature (Wordsworth, Longfellow, Arnold, Burns) та мій любимець Macaulay (як поет)... І якщо заслуга "великого" Арнольда в тому, що я перечитую його твори, просто повторю собі те же, що я навчився за чотири роки моєї науки у Відні, і так наче повернувся на англійське, то вага пересланої Вами збірки рівно велика тим, що вона захопила мене реалізувати один з моїх важливіших плянів щодо англійського, а саме щодо влаштування української антології англійських поетів. З Вордсворса, ось я вже намітив собі дві поезії й думаю, що незадовго зможу переписати їх начисто й післати Вам⁶). На жаль я не одержав згаданих перекладів. Доктор про них вже більше не писав, будучи забортованим іншими працями.

У Фельдафінгу О. Грицай також працював над другою частиною "Шляхом Генія України"; над цією студією працював аж до самої смерті. Рукопису ми не мали ніразі змоги видістати з німецького альтерсгайму в Мюнхені, де востаннє проживав Покійний. Багато клопоту мав Грицай з своїм твором "Anima universalis". Про це доволі обширно згадує В. Дорошенко в своїх спогадах, що були друковані в Свободі. Доктор заскаржив пані Шнор до суду за її намагання привласнити рукопис згаданого твору і пофальшувати авторство. "Аніма Універсаліс" — обширна містерійна драма, написана німецькою мовою. Її мали ставити на сцені берхтесгаденського театру, але через різні непорозуміння прем'єра драми була відложена. В ній суді справа доволі затягнулась й не вирішена до сьогодні...

В листопаді того року сл. п. О. Грицай приготувався до подорожі на Функ (еміграційний табір у Мюнхені), де мав оформитись перед виїздом до Америки.

ФУНКІВСЬКІ БУДНІ. ПЕРЕЇЗД ДО СТАРЕЧОГО ДОМУ У ПРІНІ

У Мюнхені вже був у грудні 1951-ого року. Ще підчас мого перебування на Функу я старався приспішити "просізн" Покійного. Від'їжджаючи до Бремену я просив свого товариша зарев'янина Миколу Мамуса, що працював тоді у таборовій адміністрації, заопікуватись доктором. Микола вив'язався зі свого завдання якнайкраще. Про це свідчить один з листів письменника: "А тут мені живеться, як от на Функу — , але одним я задоволений, а саме тим, що маю для себе окрему кімнату. Це я завдячую другові Мамусові, який взагалі, від самого початку, так прекрасно мною заопікувався, так усюди ходив зі мною, все показав, всюди говорив у моїй справі..."⁷).

Треба подивляти витривалість Покійного, який навіть в галасі функівського таборового життя, не випускав з рук свого пера. "А тут досі було працювати тяжко, писав доктор, завжди сховався день з ходженням по бюрах, і я хоч вже зачав нарис про Ольжича, то ще не покінчив. Але після американського лікаря візьмусь до праці зі всією енергією". Проте О. Грицаєві не довелося довго проживати на Функу. Американський "консул" відкинув, не признаючи докторові права "ДіПІ", через його довголітнє перебування у Відні. Така розв'язка еміграційного питання доволі його затривожила. "Я гадав потішити Вас, писав доктор, доброю вісткою, про дозвіл з Женеви (дозвіл відносно переводу книжок — Л. В.), і як я надіявся! — також доброю вісткою і про вислід допиту консула. А тут — от що!... О так я від 18/ХІІ наче в якомусь хаосі"⁸). В цьому листі він також згадував про праці, які готував для Зарева. "А над розвідкою "Шляхом Генія України" я весь час працюю — і над Ольжичем та тільки прохаю терпеливості, бо так мені не легко добути цілком свобідного дня на те, щоб сісти й спокійно писати. Але... я водно над тими працями, і нехай Бог боронить, щоб нове число могло появитись без продовження мого "Шляхом Генія України".

Стративши права "Д.ПІ", д-р Грицай переїхав до старечого дому у Пріні над озером Хімзее. Спершу не хотіли йому приділити окреме приміщення, аж по довгих інтервенціях дозволили розпакувати бібліотеку й примістити її в малій кімнатці. В міжчасі в "Українському Слові" появилася рецензія О. Г. на "Розбудову Держави". В листі Покійний писав: "Я буду дуже радий коли вона (рецензія Л. В.) відпо-

6) Фельдафінг 8-9 VII 52.

7) Функ 3 XI 1951.

8) Функ 3 XI 1951.

вість своєму завданню звернути увагу громадянства на прекрасний розвиток діяльності Зарева"⁹⁾.

З Пріну Грицай також надсилав свої праці до журналу "Ukraine", що появлявся в Мюнхені, за ред. д-ра Прокопчука. "А мав я тепер дуже багато праці", писав О. Г., для тієї німецької "Ukraine", що під редакцією д-ра Г. Прокопчука — досі в нас маловідомого(?) — почала виходити в січні ц. р. В першому числі є моя стаття про Шевченка, у другому буде моя річ про Франка і два мої переклади з Франка: "Die Steinbrecher" та "Ach, wuestest du". Забрало це мені дуже багато часу, майже весь березень пішов з цими працями, але що дуже прохали з редакції, то вже не можна було відмовитись"¹⁰⁾.

Як жилося письменникові в прінському "альтерсгаймі"? Відповідь дають самі листи Покійного: "Тут в альтерсгаймі найкраще те, що тепло і я не кашляю, але харч дуже примітивний, одноманітний і рідко коли смачний... і люди мені іноді дошкулюють, особливо ж коли це простаки (— а простаків, брутальні і навіть піяків: тут не бракує), але я якось працюю"¹¹⁾. Цю працю доволі часто переривала паніка, що вкрадалася в серця емігрантів у зв'язку з політичним напруженням в Німеччині. Доктор ці "страхи" дуже брав собі до серця, бо завжди пригадував, як йому прихордилося втікати з Відня в 1945 р. Він писав: "Доводиться турбуватись майбутнім, бо не знаю, що буде завтра. Те все наслідок розшальної пропаганди комуністів проти озброєння і усоюзнення Зах. Нім. Республіки... От, яка язва, який пекельний проквіт з московською потворою! Мені вже знову радять заздалегідь пакувати книжки, та думати про втечу, але куди, з ким і як утікати?"¹²⁾. У своїх листах, я, старався, як міг відігнати від нього цю нервозну атмосферу "вічної втечі"... Остап Грицай дуже часто згадував своїх колишніх добрих знайомих, які приїхавши до "обітованої Америки" зразу ж за нього забули. Це було для доктора надзвичайно болюче: "... От усі ті нанове — старші громадяни, ті професори, мистці, адвокати, лікарі, і всякого роду "меценаси", що такі були багаті на гарні слова для мене за часів таборового життя Карльсфельд-Бертесгаден, хоч і клялися, що писатимуть з Америки і ніколи не забудуть, вони всі тепер, після такого смішно короткого часу наче б їх не було на світі, і наче б у них пам'ять перестала діяти..."¹³⁾.

На цьому місці я хотів би наświetлити, в деякій мірі, відношення Покійного до т. зв. "старшого громадянства" й навпаки.

В своїх спогадах¹⁴⁾ В. Дорошенко, характеризує д-ра О. Грицай "відлюдком", який уникав суспільно-громадського життя. Ці думки автора спогадів своєчасно я старався сиростувати¹⁵⁾. Також друзі й знайомі Покійного подали інший образ доктора, завжди товариського й привітного¹⁶⁾. Проте до старшого громадянства Остап Грицай носив у серці глибокий жаль. В цьому ж листі між іншим він пише: "... Щоб не повторювались більш такі аномалії, як зо мною, що треба було аж 40 літ, на те, щоб мене, як письменника і мистця вперше відкрила і вперше заговорила молодь"¹⁷⁾. Старше громадянство відповідно не відзначило праці сеньйора-письменника, а тенденційно промовчуючи його творчість. Приятелів, справжніх друзів у своєму житті Остап Грицай мав дуже мало. Він був цього свідомий.

"Не багато, дуже не багато, мав я і маю їх-тих приятелів у житті... я все був для когось гіркою сіллю в оці, хог усе я жив і працював, тільки для України, і для найвищих ідеалів Творчого і Святого"¹⁸⁾.

Аж після смерті Остапа Грицай, вся українська преса заройлась від заміток про смерть і творчу працю заслуженого громадянина.

Одначе було вже запізно...

9) Прін 2 IV 52.

10) Прін 7 IV 1952.

11) там же.

12) Прін 13 V 1952.

13) Прін 3 III 52.

14) Вол. Дорошенко: "Життя і праця Остапа Грицай" "Свобода" чч. 132-137 за 1954.

15) Любомир Винар: "Д-р Остап Грицай" (Рефлексії з приводу спогадів В. Дорошенка про життя і творчість Покійного) "Новий Шлях" ч. 72 за 13 вересня 54.

16) Д-р Ол. Марітчук: "Пам'яті Остапа Грицай" "Свобода" ч. 157 за 1954.

17) Прін 3 III 52.

18) Прін 7 IV 52; підкреслення мої (Л. В.)

Підчас свого побуту в Пріні, Остап Грицай надсилав свої численні праці до “Українського Слова” (Париж), “Християнського Голосу” (Мюнхен), “Самостійної України” й інших пресових видань. Зокрема в “Українському Слові” появилсь багато вартісних літературно-критичних його есеїв. В міжчасі д-р О. Грицай зачав надсилати мені деякі свої праці, що вже здебільша були друковані на сторінках “Розбудови Нації”. Ці речі були призначені для архіву Зарева. В листопаді О. Грицай писав, що з “нових недрукованих праць маю оповідання: “Галузка білого бозу”, але ще не скінчене. Як скінчу зараз вишлю”¹⁹⁾.

Про зміст “Розбудови Держави” Грицай висловлювався дуже позитивно: “Я те число простудіював гаразд і дуже воно видається мені цінним. Взагалі ж

“Розбудова Держави”, на мою думку, стане для нашої еміграції напевно тим гимн був “Вісник” Донцова для Галичини, тільки багато позитивніший, своєю ідеологією.”²⁰⁾

В грудні 1952 р. “старечий дім” з Пріну перенесли до Мюнхену. Розлука з чудовою прінською природою була дуже важкою. За час свого однорічного перебування він дуже живив з тамошніми чудовими краєвидами.

“Тут так прегарно, такі любі поля і левади, сади повні рож і лелій, і чудові ліси, що, коли виберетесь ранком на прохід, то можете йти мільями, і все полем, і все лісом, і все на сонці і між квітами; не хочеться вам, ні їсти ні вертатися до дому. Я вже нині боюся тієї хвилини, як доведеться в осені прокатись з цією закутиною сонця, квітів, левад і лісів”²¹⁾. В листопаді писав: “а коло мене, Любку, нічого доброго. Десь біля 15 XII нас переносять до Мюнхену, а там такі гаразди, що ніхто не має одержати окремої кімнати і на мою бібліотеку кажуть, не буде місця”²²⁾. Мабуть не прочував, що черговий етап його переїзду й побуту в Мюнхені буде останнім акордом.

В МЮНХЕНІ. НЕОЧІКУВАНА СМЕРТЬ

На новому місці побуту доктор мав багато перешкод, в налаштанні життєвих умовин праці. Доходило до того, що “я не маю навіть окремого стола, через що приходится писати на крайчику ідального стола”²³⁾. До цих невідрадних клопотів долучилась ще грипа, яка на декілька тижнів прикувала письменника до ліжка. Мюнхенська весна спершу позитивно вплинула на здоров'я Покійного, але вже в травні другий несподіваний удар: доктор дістає запалення легенів. За допомогою пеніциліну вдалося усунути запальний стан легенів. Не зважаючи на занепад свого здоров'я д-р Остап Грицай не перестав працювати.

“З моїм здоров'ям така біда, писав він, десь біля 20 IV знов раптом дістав горячку, почав тяжко кашляти... сестри казали, що я хорую тільки через те, що я потайки встаю і годинами пишу...”²⁴⁾. В своїх листах до письменника, я дуже просив, щоб залишив на деякий час всяку умову праці, й зовсім відпужив свої черви. Надаремно. Вже в слідуючому листі він писав: “І рівнож працюю над “Шляхом Генія України”, що буде готовий аж на вересень. А жаль мені дуже, що з недрукованих праць маю тільки Торса, які мушу шойно покінчити (між іншим “Тайна каплиці св. Вероніки” та “Галузка білого бозу”... 25).

Не зважаючи на переважання своїми працями, Покійний знайшов ще час на суспільно-громадську роботу. Його вибрали головою української групи в “альтер-раймі”. У зв'язку з тим писав, що має до поладження багато справ з “обсягу питання нашої екзистенції”.

З початком липня 1953 року я звернувся до с. п. Остапа Грицай з пропозицією видати збірку його оповідань й збірник наукових праць, накладом Літературної Комісії Зарева. У своїй відповіді доктор писав: “Я з радістю вітаю видання моїх творів накладам Л. К. Зарева, даю мою згоду, і подам Вам мій плян, щодо матеріалу,

19) Прін 6 XI 54.

20) Прін 6 XI 54. Підкреслення О. Г.

21) Прін 15 III 52.

22) Прін 20 XI 52.

23) Мюнхен 26 I 53.

24) Мюнхен 30 V 53.

25) Мюнхен 14 VI 53.

в найближчій часі²⁶⁾. Він також згодився упорядкувати й написати вступне слово до збірки літературних мініатур "На високих шпильях" Юрія Федоровича (Чорного). Збірка оповідань О. Грицяя мала називатись "Обличчя Сфінкса" й начислювала кільканадцять творів. З них головніші: "Казка про невольника", "Про султана та його жінку", "Про Апандра та його змія", "Про Смарагдову оазу", "Пісня дольки фараонів" і інші.

Я думаю, що передмову до збірки напише хтось з відомих літературознавців. Однак це пропозиційно доктор відкинув, пишучи: "Але на жаль моя творчість не має між "світочами" нашої "еліти" ніяких симпатиків, для тих людей я, ні як науковець, ні як письменник не існую та існувати не буду. Тому як передмову до моєї збірки я придумав "Слово подяки до молоді".

В міжчасі д-р Грицяй зачав надсилати на мої руки оповідання, що мали увійти до збірки "Обличчя Сфінкса". В дальшому, як я вже згадував, ми плянували видати збірку його критичних нарисів, як і бібліографію його творчості.

Підсумовуючи своє життя за 1953-ий рік в мюнхенському "альтерсгайм", доктор писав: "Цього року починаючи від січня, аж ген до половини листопада я мусів жити в одній кімнаті з людьми, від яких я мусів іноді не тільки в день, але і вночі втікати. . . І аж від половини листопада я маю окрему для себе кімнату, і тому щойно в 1954 році, з Божою допомогою, гадаю Вам прислати все те, що я не встиг зробити досі"²⁷⁾.

Прийшов холодний 1954 рік. У листах Покійний розгортав пляни своєї праці в майбутньому, як також давав цікаві коментарі до пересланих оповідань. Наприклад прислаючи "Казку про невольника", він писав: "Ті нариси подумані мною, як життєві приклади на певні ідеологічні тези загально людського характеру, і всі вони, хоч я намагався надати їм казкового характеру — взяті з глибини суворої дійсності життя. Напр. "Невольник": я писав цю річ під першим враженням наших визвольних змагань, особливо ж з погляду на їх політичний бік, репрезентований тимп провідниками Центр. Ради, що так до рознуки довго боялися глянути волі в її божеські очі і воліли вертатися до російських "братів" і під крила "російської волі" фірми Керенського, тобто до московської тюрми вольного Плаю". . .²⁸⁾. Він дуже дуже хотів, щоб "хоч одна моя збірка вийшла у світ, і тому збираю тепер, що можу, хоч багато мого надбання таки пропало".

Останній лист від сл. п. д-ра Грицяя я одержав за два тижні перед його смертю. В цьому листі між іншим він писав: "Знаєте Дорогий, в мене від осені 1953 р. біда: астма, через неї в мене все спізнюється, вся праця. . . Тішуся дуже на весну, але що ж . . . від половини квітня тут вернулася зима. . . сніг, мороз, вихор і ледове зимно й я знову засуджений на арешт у хаті". . . Кінчаючи свого листа доктор писав, що прощається на невдовгий час. . . Проте сталося інакше. Докторові вже не довелося любоватися мюнхенською весною. Неочікувано захворів й його забрали до лікарні. Ще в останній день перед смертю сл. п. Остап Грицяй думав про свої праці для Зарева. Він просив д-ра Гинилевича написати до мене листа, в якому зазначував, що "всі праці зв'язані з його діяльністю покінчить й вишле по видужанні впродовж двох тижнів"²⁹⁾. День опісля д-ра Остапа Грицяя не стало між живими.

* * *

Пишучи другу частину моїх спогадів про сл. п. д-ра О. Грицяя я виключно користав з листів Покійного, не маючи змоги джерельно використати його "Щоденник" який є в Мюнхені³⁰⁾.

Виконуючи волю нашого Великого Приятеля, висказану в численних листах, я весь час збираю його творчу спадщину, щоб в майбутньому видати недруковану творчість Покійного.

Ці спогади нехай будуть скромною китицею білих конвалій на могилу Дорогого і Незабутнього Друга молоді.

26) 28 XII 53.

27) Мюнхен 28 XII 53.

28) Мюнхен 12 IV 54.

29) Мюнхен 6 V 1954.

30) Д-р О. Грицяй провадив довгі роки свій "Щоденник", який начислював вже декілька грубених томів.